

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS
2022 metai

1

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEARBOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2022

1

Vilnius 2022

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2022

1

Vilnius 2022

Žurnalo leidybą finansavo
LIETUVOS MOKSLO TARYBA
PAGAL VALSTYBINĘ LITUANISTINIŲ TYRIMŲ IR SKLAIDOS
2016–2024 METŲ PROGRAMĄ
Projekto finansavimo sutartis Nr. S-LIP-22-32

Redakcinė kolegija / Editorial Board / Redaktion:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS
Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuva /
Vytautas Magnus University, Lithuania

Krzysztof BUCHOWSKI
Balstogės universitetas, Lenkija /
University of Białystok, Poland

Jan JURKIEWICZ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje, Lenkija /
Adam Mickiewicz University, Poznań, Poland

Tomasz KEMPA
Mikalojaus Koperniko universitetas Torunėje, Lenkija /
Nicolaus Copernicus University in Toruń, Poland

Česlovas LAURINAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Vėjas G. LIULEVIČIUS
Tenesio universitetas Noksvilyje, JAV /
University of Tennessee, Knoxville, USA

Bernadetta MANYŚ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje, Lenkija /
Adam Mickiewicz University, Poznań, Poland

Elmantas MEILUS (pirmininko pavaduotojas / Deputy Editor-in-Chief)
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Jolita MULEVIČIŪTĖ
Lietuvos kultūros tyrimų institutas, Lietuva /
Lithuanian Culture Research Institute, Lithuania

Mathias NIENDORF
Greifswaldo universitetas, Vokietija /
University of Greifswald, Germany

Rimvydas PETRAUSKAS
Vilniaus universitetas, Lietuva /
Vilnius University, Lithuania

Jolita SARCEVIČIENĖ (atsakingoji sekretorė / Executive Secretary)
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Vladas SIRUTAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Gintautas SLIESORIŪNAS (pirmininkas / Editor-in-Chief)
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Darius STALIŪNAS
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Saulius SUŽIEDĖLIS
Milersvilio universitetas, JAV /
Millersville University, USA

Joachim TAUBER
Šiaurės Rytų institutas Liuneburge, Vokietija /
Nordost Institut in Lüneburg, Germany

Theodore R. WEEKS
Pietų Iliinojaus universitetas Karbondeilyje, JAV /
Southern Illinois University, Carbondale, Ill., USA

Andrzej ZAKRZEWSKI
Varšuvos universitetas, Lenkija /
University of Warsaw, Poland

Registruota duomenų bazė:
Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:
HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE.
EBSCO Publishing. Lituanistika

Recenzuojamas mokslo žurnalas, leidžiamas nuo 1971 m. Per metus išeina 1 tomas (2 numeriai).
Elektroninę straipsnių versiją pdf formatu galima rasti internetinėje svetainėje:
<https://www.istorija.lt/leidiniai/mokslo-zurnalai-ir-testiniai-leidiniai/lietuvos-istorijos-metrastis/672>

ISSN 0202-3342
e-ISSN 2538-6549

© Lietuvos istorijos institutas, 2022
© Straipsnių autoriai, 2022

DARIUS ANTANAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

GRIGALIAUS KALENDORIAUS ĮVEDIMAS KAUNE 1582 M.*

ANOTACIJA. Straipsnyje nagrinėjamas iki šiol netirtas klausimas: kaip 1582 m. pabaigoje Kauno mieste buvo įvestas Grigaliaus kalendorius? Skurdžios šaltinių žinios liudija, kad Kauno miesto savivaldos institucijos oficialiojoje raštvedyboje naująjį Grigaliaus kalendorių perėmė iš karto, t. y. 1582 m. spalio 15 d. Įprastas Julijaus kalendorius buvo giliai įsirežęs ne tik į paprastų miestiečių, bet ir į savivaldos raštininkų sąmonę ir atmintį, todėl jie ir vėliau kartais skirdavo „naująjį“ ir „senąjį“ kalendorius, bet jokių nepasitenkinimo ženklų, peraugančių į pasipriešinimą naujam laiko skaičiavimui (Vilniaus ortodoksų atvejis), ar net atvirus neramumus, kokie 1584–1589 m. vyko Rygoje, šaltiniuose aptikti nepavyko. Todėl daroma išvada, kad Kaune Grigaliaus kalendoriaus recepcija buvo sklandi ir nesukėlė jokių karštų kontroversijų.

RAKTINIAI ŽODŽIAI: Grigaliaus kalendorius, Julijaus kalendorius, Kauno istorija, laiko skaičiavimas, Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė.

ANNOTATION. The paper deals with a hitherto unexamined problem, namely, the introduction of the Gregorian calendar in Kaunas at the end of 1582. On the basis of scarce sources, the conclusion is drawn that the Gregorian Reform of the calendar was implemented at the chanceries of Kaunas municipality simultaneously, i. e., on 15 October 1582. The Julian calendar, however, was deeply implanted in the minds and memory of local scribes, and therefore they discerned, to some extent, between the Gregorian calendar and the so-called old one (*Calendarium vetus*) in a short period of time. Nevertheless, no evidence of a discontent was found in available sources similar to those of Vilnius where the Ruthenian community directly opposed the Gregorian Reform, not to mention

* Straipsnis parašytas ir publikuojamas vykdant LMT finansuojamą projektą Nr. S-LIP-20-16 „XVI a. Kauno miesto tarybos ir vaito rankraščių knygų rengimas spaudai ir publikavimas (3 etapas)“.

the social upheaval that erupted in Riga between 1584 and 1589. In sum, the reception of the Gregorian calendar in Kaunas did not provoke any controversies.

KEYWORDS: Grand Duchy of Lithuania, Gregorian calendar, history of Kaunas, Julian calendar, time reckoning.

1582 m. vasario 24 d. popiežius Grigalius XIII savo bule *Inter gravissimas* paskelbė apie būsimą Julijaus kalendoriaus pataisymą, kad sutaptų astronominis ir kalendorinis pavasario lygiadienis (ekvinokcija)¹.

Dėl menkutės 11 minučių paklaidos Gajaus Julijaus Cezario kalendoriuje, kuris buvo įvestas 46 m. prieš Kristų, kalendorinis pavasario lygiadienis, palyginti su astronominiu lygiadieniu, kas 128 metus pasistumdavo viena diena į priekį, todėl XVI a. antroje pusėje tarp jų susidarė jau 10 dienų skirtumas. O 325 m. Nikėjos susirinkimas Jėzaus Kristaus prisikėlimo dieną (Velykas), pagal kurią buvo skaičiuojamos visos kitos kilnojamos Bažnyčios iškilmės ir šventės, buvo susiejęs būtent su pavasario lygiadieniu (kovo 21 d., Nikėjos susirinkimo metu – jau kovo 23 d.). Tokiu būdu vis didėjantis dienų skirtumas tarp astronominio ir kalendorinio pavasario lygiadienio pridarydavo didelių nepatogumų, ir laikui bėgant grėsė, kad Velykos persikels į vasarą, o su tuo Bažnyčia niekaip negalėjo sutikti.

Popiežiaus Grigaliaus XIII iniciatyva atlikta kalendoriaus reforma, be mokslinio pagrindimo, kasdieniame gyvenime įgyvendinta paprasčiausiu būdu pašalinant 10 minučių „priaugusių“ dienų. Šiai „operacijai“ pasirinktas 1582 m. spalio mėnuo: po spalio 4 d. (Šv. Pranciškus) turėjo eiti ne spalio 5, o iš karto spalio 15 d.

Naujasis kalendorius pirmiausia įvestas Italijoje ir kitose ano meto katalikiškose šalyse (Prancūzijoje, Ispanijoje, Portugalijoje, Lenkijoje, taip pat tose Vokietijos dalyse, kuriose valdovai buvo katalikai). Šalys, kurias valdė valdovai nekatalikai (pavyzdžiui, Švedija, Prūsija, Kuršas, Maskva ir pan.), kalendoriaus nepriėmė. Čia jis buvo įvestas gerokai vėliau.

Kaip Grigaliaus kalendorius įvestas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje 1582 m., žinoma pačiais bendriausiais bruožais². Oficialioje raštvedyboje tai buvo padaryta ne-

¹ Grigaliaus kalendoriaus priešistorei ir įvedimo aplinkybėms ištirti skirta daugybė darbų. Visą mokslinį dirbį ir istoriografiją geriausiai reprezentuoja 1982 m. Vatikane surengtos konferencijos, skirtos kalendoriaus įvedimo 400 metų jubiliejui, medžiaga, paskelbta atskira knyga: *Gregorian Reform of the Calendar. Proceedings of the Vatican Conference to Commemorate Its 400th Anniversary (1582–1982)*, ed. G. V. Coyne SI, M. A. Hoskin and O. Pedersen, Città del Vaticano, 1983. Dabar ji lengvai prieinama internete.

² D. F r i c k, The Bells of Vilnius. Keeping Time in a City of Many Calendars, *Making Contact, Maps, Identity and Travel*, ed. G. Burger, L. B. Cormack, J. Hart, N. Pylypiuk, Edmonton, 2003, p. 29–37. Autorius klaidingai nurodo, kad Lenkijoje ir Lietuvoje Grigaliaus kalendorius buvo įvestas 1582 m., „tarp spalio

delsiant, dar 1582 m. spalį Stepono Batoro nurodymu. Taip pat žinoma, kad LDK ortodoksai, ypač Vilniaus mieste ir rusėnų tirštai gyvenamose apskrityse, aktyviai priešinosi naujojo kalendoriaus naudojimui ir 1585 m. galiausiai išsikovojo teisę privačiai laikytis ir švęsti religines šventes pagal senąjį Julijaus kalendorių³. Kada ir kaip Grigaliaus kalendorius įvestas Kaune, kur stačiatikių buvo mažai, vyravo katalikai ir liuteronai, iki šiol nežinoma. Tai šiame straipsnyje ir siekiame išsiaiškinti.

Manoma, kad Steponas Batoras savo valdomoje Respublikoje nurodė laikytis naujojo kalendoriaus kažkokiu visuotiniu įsakymu, nurodymu (vadinamuoju mandatu), kuris, nepaisant tyrėjų pastangų, iki šiol nerastas⁴. Kadangi šis įsakymas žinomas tik iš aptakių užuominų kituose dokumentuose, gali būti, kad panašaus visuotinio nurodymo net nebuvo. Užtat žinoma, kad valdovas siuntė atskirus nurodymus konkrečioms miestams, pavyzdžiui, Gdanskui⁵. Galbūt panašūs nurodymai buvo išsiųsti į Vilnių ir Kauną, tik jie neišliko iki mūsų dienų. Todėl naujojo kalendoriaus įvedimas ar neįvedimas ir jo naudojimas konkrečiame mieste ar pavieta gali būti verifikuotas tik pasitelkus įvairių vietos įstaigų raštinių produkciją.

Pačiame Kaune veikė kelios tokios raštinės. Trys priklausė miesto savivaldos institucijoms. Tai buvo atskiros tarybos, vaito ir suolininkų raštinės. Kaunas taip pat buvo Trakų vaivadijos pavieto centras, todėl Kaune nuo 1566 m. veikė bajorų žemės, pilies ir pakamario, kitaip ribininko, teismai⁶. Negana to, Kaune dar buvo ir muitinės padalinys, kurio muitininkas irgi vedė savo knygas (registrus). Visame šiame šaltinių komplekse, regis, turėtų būti nemažai medžiagos iškeltam klausimui atsakyti.

Deja, realybė yra gerokai kuklesnė. Dėl milžiniškų nuostolių, kurių bėgant laikui patyrė Kauno ir apskritai LDK archyvinis paveldas, šiuo metu disponuojame vos dviem šaltiniais, kurie apima 1582 metus. Tai Kauno pavieto žemės teismo ir Kauno miesto vaito knyga. Kauno žemės teismo 1581–1583 m. knyga dabar yra prieinama internete. Be to, jos įrašai jau suregistruoti, todėl ja ypač lengva ir patogiu naudotis⁷. Deja, šioje knygoje

20–22 d.“ (ten pat, p. 29), nors seniai dokumentais įrodyta, kad tai buvo padaryta iš karto spalio 15 d. (žr. *Chronologia polska*, red. B. Włodarski, Warszawa, 1957, s. 41–43). Iš naujesnių straipsnių šia tema paminėtina: T. S z u l c, Wprowadzenie kalendarza gregoriańskiego w Rzeczpospolitej szlacheckiej, *Studia z Dziejów Państwa i Prawa*, t. 14, Kraków–Lublin–Łódź, 2011, s. 31–40.

³ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 71 (1585–1586). Užrašymų knyga 71*, parengė D. Antanavičius, Vilnius, 2008, nr. 51 (1585 05 18 Stepono Batoro privilegija, leidžianti Lenkijos ir LDK stačiatikiams švęsti religines šventes pagal Julijaus kalendorių).

⁴ T. S z u l c, Wprowadzenie kalendarza gregoriańskiego w Rzeczpospolitej szlacheckiej, s. 40.

⁵ *Chronologia polska*, s. 41, 43 (originalaus mandato fotografija).

⁶ Apie poreforminius žemės teismus žr. D. V i l i m a s, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemės teismo sistemos formavimasis (1566–1588)*, Vilnius, 2006.

⁷ Prieiga per internetą: [https://kolekcijos.biblioteka.vu.lt/islandora/object/ldk-tk:VUB01_000331810#I \[.\]](https://kolekcijos.biblioteka.vu.lt/islandora/object/ldk-tk:VUB01_000331810#I [.])

trūksta būtent 1582 m. rudens sesijos teismo aktų įrašų, todėl ji niekaip negali padėti tirti iškeltos problemos.

Lieka Kauno miesto vaito knyga. Tai beveik 400 lapų rankraštinis kodeksas, šiuo metu saugomas Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje (f. 7), apimantis 1580–1583 m. vaito įstaigos įrašus⁸. Šios rankraštinės knygos specifika tokia, kad po įvairių Kauno miesto gaisrų, kurių palikti pėdsakai regimi plika akimi, ją tvarkant ir iš naujo įrišant jos lapai buvo sumaišyti ir įrišti ne toje vietoje, kurioje turėtų būti, todėl ja dabar keblu naudotis. Straipsnio pradžioje iškeltam uždaviniui spręsti svarbiausi yra 1582 m. spalio 4–18 d. įrašai, esantys 356^v lape:

Feria quinta die 4 octobris

1623. *Georgius Bulonos citatus personaliter per Ioannem Broda preconem iuxta eius relationem non paruit ad instantiam Stephani Grigerowicz pro 11 sexagenis Litwanicalibus. Qui comparens recognovit ex calculo teneri 8 sexagenas grossos 32 Litwanicales Stephano Grig[er]owicz.*

Feria sexta die 5 octobris

1624. *Lucas Maćieiewicz nauta ad sese iustificandum dedit citare Iacobum doleatorem per Ioannem Broda preconem iuratum, qui inventus comparuit. Contra quem Iacobus doleator proponendo petiit, ut sibi debitum solvat. Lucas autem quaesivit ab eo, quid et quantum teneatur. Iacobus submisit sese probare debitum feria sexta proxima.*

1625. *Augustinus Wilkiskis secunda vice citatus ad instantiam Simonis Penczkowski pro non constituto nauta, fratre suo, quem addixit dominae suae, secundum terminum obtinuit [ad?] eum constituendum unius quindenae.*

Feria secunda die 18 octobris

1626. *Coram officio advocatiali Caunensi personaliter constitutus honestus Iwan Jaczkowicz pileator, civis Vilnensis, solenniter protestatus est contra honestum Gregorium Poczikowicz civem Caunensem, qui sibi tenetur tres sexagenas grossos 30 Litwanicales, quas etsi saepius ab eo repetiisset et soluturum se quidem promittit, hucusque tamen promissis suis non stetit, imo quamvis citatus ad iudicium, non comparet cum non mediocri damno, ratione cuius debiti et damnorum inde manantium ius salvum sibi reservari petit agendi et iure contra eum procedendi, ubicunque eum nactum fuerit. Quam suam protestationem acticandam petiit. Admissum.*

Akivaizdu, kad naujasis kalendorius nė neminimas. Negana to, yra spalio 5 d. įrašas, kurio, laikantis popiežiaus Grigaliaus XIII ir Stepono Batoro instrukcijų, iš principo neturėtų būti. Bet viską sustato į vietas spalio 18 d. įrašas.

Miestų savivaldos institucijų knygos vestos taip, kad kiekviename įrašė, be mėnesio datos, taip pat papildomai nurodoma savaitės diena, kurią jis padarytas, todėl dabar

⁸Z. Kiaupa, Kauno miesto vaitas ir jo aktų knygos XVI–XVII a. pirmojoje pusėje, *Lietuvos miestų istorijos šaltiniai*, Vilnius, 1988, p. 43–44.

lengva patikrinti, ar spalio 18 d. buvo pirmadienis. Pagal senąjį Julijaus kalendorių 1582 m. spalio 18 d. buvo ketvirtadienis, o pagal pataisytąjį Grigaliaus kalendorių – būtent pirmadienis. Kad būtų aiškiau, sudarėme paskutinių trijų 1582 m. mėnesių įrašų Kauno vaito knygoje ir Grigaliaus kalendoriaus chronologinę lentelę, tikėdamiesi, kad ir kitiems tyrėjams susidūrus su atsitiktiniais 1582 m. spalio–gruodžio mėn. dokumentais, būtų lengviau susigaudyti, kokių kalendoriumi remiamasi.

Įrašo Nr.	Data	Savaitės diena	Grigaliaus kalendorius
1680–1682, 1617–1618	1582 X 1	feria secunda (P)	
1619	1582 X 2	feria tertia (A)	
1620–1622	1582 X 3	feria quarta (T)	
1623	1582 X 4	feria quinta (K)	4 X 1582
1624–1625	1582 X 5	feria sexta (Pn)	15 X 1582
		<i>sabbatum (Š)</i>	16 X 1582
		<i>dies dominicus (S)</i>	17 X 1582
1626–1628	1582 X 18	feria secunda	18 X 1582
		<i>feria tertia</i>	19 X 1582
1629–1632	1582 X 20	feria quarta	20 X 1582
1633–1635, 1606	1582 X 21	feria quinta	21 X 1582
1607–1609	1582 X 22	feria sexta	22 X 1582
		<i>sabbatum</i>	23 X 1582
		<i>dies dominicus</i>	24 X 1582
1610–1612	1582 X 25	feria secunda	25 X 1582
		<i>feria tertia</i>	26 X 1582
1613–1615	1582 X 27	feria quarta	27 X 1582
		<i>feria quinta</i>	28 X 1582
1554–1556	1582 X 29	feria sexta	29 X 1582
1557–1559	1582 X 30	sabbatum	30 X 1582
		<i>dies dominicus</i>	31 X 1582
		<i>feria secunda</i>	1 XI 1582
1560	1582 XI 2	feria tertia	2 XI 1582
		<i>feria quarta</i>	3 XI 1582
		<i>feria quinta</i>	4 XI 1582
1561	1582 XI 5	feria sexta	5 XI 1582
		<i>sabbatum</i>	6 XI 1582
		<i>dies dominicus</i>	7 XI 1582
1562–1563	1582 XI 8	feria secunda	8 XI 1582

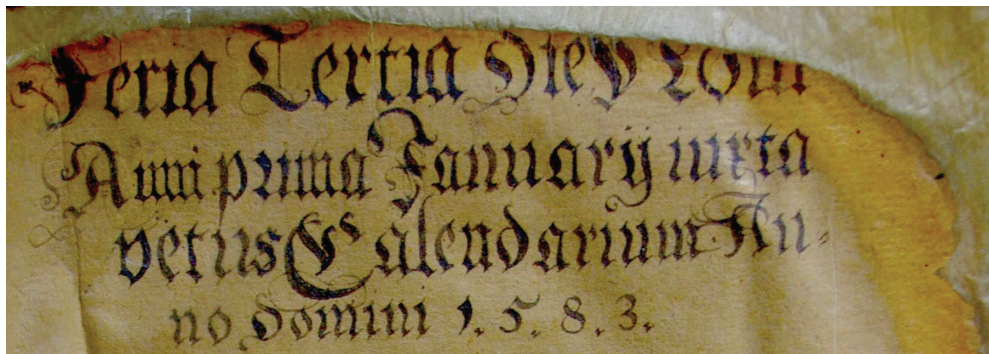
Irašo Nr.	Data	Savaitēs diena	Grigaliaus kalendorius
		<i>feria tertia</i>	9 XI 1582
1564–1565	1582 XI 10	<i>feria quarta</i>	10 XI 1582
		<i>feria quinta</i>	11 XI 1582
1566–1568	1582 XI 12	<i>feria sexta</i>	12 XI 1582
		<i>sabbatum</i>	13 XI 1582
		<i>dies dominicus</i>	14 XI 1582
1569–1571	1582 XI 15	<i>feria secunda</i>	15 XI 1582
		<i>feria tertia</i>	16 XI 1582
1572–1574	1582 XI 17	<i>feria quarta</i>	17 XI 1582
1575–1579	1582 XI 18	<i>feria quinta</i>	18 XI 1582
		<i>feria sexta</i>	19 XI 1582
		<i>sabbatum</i>	20 XI 1582
		<i>dies dominicus</i>	21 XI 1582
1580–1583	1582 XI 22	<i>feria secunda</i>	22 XI 1582
1584–1585	1582 XI 23	<i>feria tertia</i>	23 XI 1582
1586–1589	1582 XI 24	<i>feria quarta</i>	24 XI 1582
		<i>feria quinta</i>	25 XI 1582
1590–1594	1582 XI 26	<i>feria sexta</i>	26 XI 1582
1595–1597	1582 XI 27	<i>sabbatum</i>	27 XI 1582
		<i>dies dominicus</i>	28 XI 1582
		<i>feria secunda</i>	29 XI 1582
		<i>feria tertia</i>	30 XI 1582
		<i>feria quarta</i>	1 XII 1582
1598–1602	1582 XII 2	<i>feria quinta</i>	2 XII 1582
		<i>feria sexta</i>	3 XII 1582
1603–1605, 1760	1582 XII 4	<i>sabbatum</i>	4 XII 1582
		<i>dies dominicus</i>	5 XII 1582
1762–1765	1582 XII 6	<i>feria secunda</i>	6 XII 1582
1766–1767	1582 XII 7	<i>feria tertia</i>	7 XII 1582
		<i>feria quarta</i>	8 XII 1582
1768	1582 XII 9	<i>feria quinta</i>	9 XII 1582
1769–1772	1582 XII 10	<i>feria sexta</i>	10 XII 1582
1773–1774	1582 XII 11	<i>sabbatum</i>	11 XII 1582
		<i>dies dominicus</i>	12 XII 1582
1775–1779	1582 XII 13	<i>feria secunda</i>	13 XII 1582
1780–1782	1582 XII 14	<i>feria tertia</i>	14 XII 1582
1783–1786	1582 XII 15	<i>feria quarta</i>	15 XII 1582
		<i>feria quinta</i>	16 XII 1582
1787–1789	1582 XII 17	<i>feria sexta</i>	17 XII 1582

Irašo Nr.	Data	Savaitės diena	Grigaliaus kalendorius
		<i>sabbatum</i>	18 XII 1582
		<i>dies dominicus</i>	19 XII 1582
		<i>feria secunda</i>	20 XII 1582
1790–1793	1582 XII 21	feria tertia	21 XII 1582
1794	1582 XII 22	feria quarta	22 XII 1582
1795–1798	1582 XII 23	feria quinta	23 XII 1582
		<i>feria sexta</i>	24 XII 1582
		<i>sabbatum</i>	25 XII 1582
		<i>dies dominicus</i>	26 XII 1582
		<i>dies secunda</i>	27 XII 1582
		<i>dies tertia</i>	28 XII 1582
		<i>dies quarta</i>	29 XII 1582
		<i>dies quinta</i>	30 XII 1582
		<i>dies sexta</i>	31 XII 1582
1800	1583 I 1	feria tertia iuxta vetus Calendarium / <i>sabbatum</i>	1 I 1583
		<i>dies dominicus</i>	2 I 1583
		<i>feria secunda</i>	3 I 1583
1802–1803	1583 I 4	feria tertia	4 I 1583

Taigi nėra abejonių, kad Kauno, kaip karališkojo (t. y. valstybinio) miesto, savivaldos institucijos oficialiojoje raštvedyboje naująjį Grigaliaus kalendorių perėmė iš karto. Galima įvairiai aiškinti nebent spalio 5 d. įrašą: ar tokia data įrašyta iš inercijos ar neapsižiūrėjus, ar būta kokių nors kitų sumetimų.

Taip pat aišku, kad Julijaus kalendorius buvo giliai įsirižęs ne tik į paprastų miestiečių, bet ir į savivaldos raštininkų sąmonę ir atmintį, todėl jie ir vėliau kartais skirdavo „naująjį“ ir „senąjį“ kalendorių. Geriausiai tai iliustruoja pats pirmas 1583 m. įrašas minėtoje vaito knygoje (l. 382^r). Deja, jis defektuotas, todėl ne iki galo aiškus: *Feria tertia die [.....?] anni prima ianuarii iuxta vetus Calendarium anno Domini 1583*.

Šiaip ar taip, akivaizdu, kad pirmoji metų diena nurodyta pagal senąjį Julijaus kalendorių, nes pagal jį 1583 m. sausio 1 d. iš tikrųjų buvo antradienis (*feria tertia*), o pagal pataisytąjį Grigaliaus kalendorių – šeštadienis. Bet jau kitas – 1583 m. sausio 4 d. – įrašas (l. 382^v), be atskiro perspėjimo, nurodytas vėl pagal Grigaliaus kalendorių:

1 pav. Kauno vaito 1580–1583 m. knygos 382 lapas.

Feria tertia die quarta ianuarii

1802. Michas Tomaszewicz stirnik przed urzędem postanowiony dobrowolnie zeznal, że wolu tego, ktorego przedal Macziuliowi chlopczowi Piotra Uczary rzeznika y ktorego skorę w iatkach Jurgi Janowicz z siola Wieszkuny poznal, w Lunieniu sielie podlie domu na poliu wziął, także drugiego byka przedtym zeznal, że wziął w Prusziech na wićine y zabiwszy ziadł s czeliadziq. Ktore iego zeznanie Piotr Uczar dal do xiąg zapisacz.

Vaito knygoje taip pat išliko viena užuomina, kuria remiantis galima išvysti, kaip abu kalendoriai „konkuravo“ Kaune skirtingų įstaigų raštinėse. 1583 m. rugpjūčio 25 d. Baltramiejus Rava (*Rawa*) patvirtino laidavęs už Joną Volominskį (galimas dalykas, kad turimas galvoje Polocko kaštelionas Jonas Volminskis) dėl pastarojo į Kauną atvežtos druskos. Jei Volominskis pateiksiąs LDK iždininko (tikriausiai turimas galvoje Jonas Hlebavičius) raštą, kurio data būsianti keliomis savaitėmis ankstesnė, nei minėta druska buvo atvežta į Kauną, ji nebūsianti apmuitinta (t. y. Volominskis buvo gavęs LDK iždininko raštą, atleidžiantį nuo muito už druską). Bet jei LDK iždininko rašto data sutaps su druskos atgabenimo į Kauną data, tada Rava, kaip laiduotojas, turės sumokėti Kauno muitininkui Stanislovui Nininskiui muitą už 16 laštų druskos. Ginčijamos druskos atvežimo į Kauno muitinę data – 1583 m. rugpjūčio 4 d. – nurodyta pagal senąjį kalendorių (*secundum vetus Calendarium*)⁹.

⁹L. 305, nr. 1311: [Feria quinta die 25 augusti] *Bartolomeus Rawa personaliter coram officio constitutus recognovit fideiussisse et spondisse, quod dominus Ioannes Wolominski si demonstraverit sabbato proximo [27 VIII 1583] literas magnifici domini thesaurarii priores data et tempore, quo venit sal illius Caunam, aliquot hebdomadis, tunc sal illud liberum erit iuxta illas literas, quodsi autem data literarum eadem fuerit, qua sal huc adductum est, 4 videlicet die augusti secundum vetus Calendarium, tunc nihil proderunt huiusmodi literae, sed ipse Bartolomeus precium theloni solvet a 16 lastis domino Nininski.*

Toks kalendorių „susidūrimas“ rodo, kad 1583 m. antroje pusėje Kauno muitinės, kurią Stanislovas Nininskis buvo pernuomavęs vietos žydams, raštinėje įrašai buvo daromi laikantis taip pat ir Julijaus kalendoriaus. Ar tai pavienis atvejis, ar sistema, neišlikus pačioms Kauno muitinės knygoms, dabar pasakyti neįmanoma.

Išvados peršasi savaimė. Kaunas, matyt, ir dauguma karališųjų Respublikos miestų, pakluso valdovo nurodymui ir oficialiojoje savo įstaigų raštvedyboje iš karto, t. y. nuo 1582 m. spalio (5)/15 d., perėjo prie naujojo kalendoriaus. Kelių dienų spragos, nulemtos savivaldos įstaigų veiklos specifikos (nebuvo reikalo daryti įrašų), neturi jokios reikšmės. Taip pat nėra abejonės, kad kasdieniame gyvenime kauniečiai privačiai kurį laiką naudojami „senuoju“ Julijaus kalendoriumi. Vis dėlto jokių nepasitenkinimo ženklų, kurie peraugtų į atvirą pasipriešinimą naujam laiko skaičiavimui (Vilniaus ortodoksų atvejis), ar net atvirus neramumus, kokie 1584–1589 m. vyko Rygoje, šaltiniuose aptikti nepavyko. Todėl galima preliminariai apibendrinti, kad bent viešųjų įstaigų raštinių lygmenyje Kaune Grigaliaus kalendoriaus recepcija buvo sklaidi ir nesukėlė jokių karštų kontroversijų.

Antra vertus, neturint jokių kitų alternatyvių šaltinių, deja, negalima susidaryti platesnio vaizdo. O kad jis galėtų keistis, liudija vienas, tiesa, vėlesnis dokumentas – 1592 m. žinomo LDK XVI a. antrosios pusės pareigūno ir literato, tuomečio Smolensko kašteliono Venclovo Agripas laiškas Kauno liuteronų bendruomenei¹⁰. Iš jo netikėtai aiškėja, kad Grigaliaus kalendoriaus naudojimo klausimas Kaune kol kas neaiškiais aplinkybėmis iš naujo iškilo prabėgus dešimčiai metų po jo įvedimo. Kauno taryba buvo gavusi šiuo metu nežinomą tuomečio Respublikos valdovo Zigmanto III įsakymą dėl naujojo kalendoriaus priėmimo Kaune. Koks buvo šio įsakymo kontekstas, neaišku. Agripa atsuntė kauniečiams atsakymo į karaliaus įsakymą parengiamąjį variantą (projektą, juodrašį). Jis irgi neišliko, todėl galima tik įvairiai spėlioti. Šio laiško originalas ir jo vertimas į lietuvių kalbą pateikiamas priede.

Priedas

Nemunaitis, 1592 m. gruodžio 22 d.

Smolensko kašteliono Venclovo Agripas laiškas Kauno liuteronams dėl to, ką reikia atsakyti į karaliaus Zigmanto III įsakymą dėl naujojo kalendoriaus priėmimo.

O r i g i n a l a s: Rusijos mokslų akademijos biblioteka (*Библиотека Российской академии наук*) Sankt Peterburge, Ivano Sreznevskio rankraščių rinkinys (*Собрание И. И. Срезневского*),

¹⁰ Šį laišką mums nurodė Zigmantas Kiaupa, maloniai perdavęs ir jo kopiją. Informacija apie jį taip pat paskelbta: Z. K i a u p a, *Cauniana* I. Sreznevskio rinkinyje, *Lietuvos istorijos metraštis. 1990 metai*, 1992, p. 205, nr. 25.

rankr. 24.3.36. Dorsaliniai įrašai: *ratione Calendarii novi; Consilium de introductione novi Calendarii castellani Smolenscensis domini Agrippae ad coetum [?] A. C. Caun.*

M i n è t a: Zigmantas Kiaupa, *Cauniana I. Sreznevskio rinkinyje, Lietuvos istorijos metraštis. 1990 metai*, 1992, p. 205, nr. 25.

P a s t a b a: Tekstas parengtas iš Z. Kiaupos maloniai suteiktos originalo fotografijos. Tekstas palei dešinią kraštą kai kuriose vietose sunkiai įskaitomas, o kitoje laiško pusėje pradingęs. Tokios vietos žymimos žvaigždutėmis (*), abejotini variantai – klausukais (?).

[*Inscriptio:*]

Spectabilibus ac providis dominis consulibus, scabinis *ac toti?* communitati Germa***** *v*eram [?] Evangelii *Augusta?*nam confessionem *****ae amplectentibus, dominis et amicis observandis

Spectabiles domini et amici observandi

Salutem et longaevam omnium successuum prosperitatem Dominationibus Vestris a Domino Deo quam diutissime precor. Praestans vestra erga me voluntas et iudicium, quod [?] pietatis et cultus Divini sim studiosus, longe mihi sunt gratissima eoque ferventius, ut votis respondeam [?], Numen divinum implorabo. Quod requirunt a me consilium, quid in suscipiendo novo Calendario ad mandatum regium sit faciendum, loco sententiae meae ipsum responsum, quale sit Sacrae Regiae Maiestati dandum, conficiendum putavi eiusque exemplum hisce insertum ad Dominationes Vestras transmitto [*Exemplum deest*]. Et si quid fortassis emendandum desiderabunt, maiori iudicio vestro faciendum committo. Pluribus nolim gravari aures regias [?], quae brevitate gaudent. Id vero responsum nostrae Augustanae confessionis hominibus solummodo [?] competit, nam pontificii in eam methaphormosin [*s, lege: metamorphosin*] iam consenserunt. Tandem me favori et amori Dominationum Vestrarum impense commendatum cupio, qui semper vestri studiosissimus esse non desinam. Datae Nemonoicio 22 die decembris anno Incarnationis Filii Dei 1592.

Dominationum Vestrarum studiosissimus integerque amicus Venceslaus Agrippa castellanus Smolenscensis manu sua

[*Vertimas*]

[*Adresatas:*]

Šauniems ir įžvalgiems ponams tarėjams, suolininkams ir visai vokiečių bendruomenei, išpažįstantiems tikrąjį evangelišką Augsburgio tikėjimą, gerbiamiems ponams ir bičiuliams

Šaunieji ponai ir gerbiami bičiuliai,

Nuolat prašau Viešpaties Dievo sveikatos ir kuo ilgiausios visokeriopos geros kloties Jūsų Malonybėms. Šaunus jūsų palankumas man ir nuomonė, kad rūpinuosi dievotumu

ir Dievo garbinimu, yra man patys mieliausi ir dar karščiau melsiu Dievą, idant tai pateisinčiau. Kai dėl prašymo patarti, ką daryti priimant naująjį kalendorių sulig karaliaus įsakymu, užuot išdėstęs savo nuomonę, nutariau surašyti patį raštą, ką reikėtų atsakyti Šventajai Karališkajai Didenybei, ir persiunčiu Jūsų Malonybėms jo kopiją, įdėtą į šį laišką [*Neišliko*]. Jei (Jūsų Malonybės) kartais norės ką nors (jame) pataisyti, palieku tai jūsų nuožiūrai. Ilgesniu tekstu nenorėčiau varginti karaliaus ausų, kurioms patinka glauštumas. O šis atsakymas skirtas tik mūsų Augsburgio tikėjimo žmonėms [*t. y. liuteronams*], nes popiežininkai [*t. y. katalikai*] jau sutiko su šiuo pakeitimu [*t. y. naujuoju kalendoriu*]. Galop uoliai noriu pavesti save Jūsų Malonybių palankumui ir meilei, niekada nesiliausiantis būti uoliausias jums atsidavęs. Duotas Nemunaityje, 1592 Dievo Sūnaus įsikūnijimo metų gruodžio 22 dieną.

Jūsų Malonybių uoliausias ir ištikimas bičiulis Venclovas Agripa, Smolensko kaštelionas, savo ranka

Publikuoti šaltiniai ir literatūra

Chronologia polska. Red. B. Włodarski. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1957.

Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 71 (1585–1586). Užrašymų knyga 71. Parengė D. Antanavičius. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2008.

FRICK, David. The Bells of Vilnius. Keeping Time in a City of Many Calendars. In: *Making Contact, Maps, Identity and Travel*. Eds. G. Burger, L. B. Cormack, J. Hart, N. Pylypiuk. Edmonton: University of Alberta Press, 2003, p. 23–59.

Gregorian Reform of the Calendar. Proceedings of the Vatican Conference to Commemorate Its 400th Anniversary (1582–1982). Eds. G. V. Coyne SI, M. A. Hoskin, O. Pedersen. Città del Vaticano: Specola Vaticana, 1983.

KIAUPA, Zigmantas. *Cauniana I*. Sreznevskio rinkinyje. *Lietuvos istorijos metraštis. 1990 metai*, 1992, p. 198–206.

KIAUPA, Zigmantas. Kauno miesto vaitas ir jo aktų knygos XVI–XVII a. pirmojoje pusėje. In: *Lietuvos miestų istorijos šaltiniai*, Vilnius: Mokslas, 1988, p. 25–46.

SZULC, Tadeusz. Wprowadzenie kalendarza gregoriańskiego w Rzeczpospolitej szlacheckiej. In: *Studia z Dziejów Państwa i Prawa*. T. 14. Kraków–Lublin–Łódź: Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego–Uniwersytet Łódzki–Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, 2011, s. 31–40.

VILIMAS, Darius. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemės teismo sistemos formavimas (1566–1588)*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2006.

INTRODUCTION OF THE GREGORIAN CALENDAR IN KAUNAS IN 1582

Summary

DARIUS ANTANAVIČIUS

The paper deals with a hitherto unexamined problem, namely, the introduction of the Gregorian calendar in Kaunas at the end of 1582. On a basis of scarce sources, the conclusion is drawn that the Gregorian Reform of the calendar was implemented at the chanceries of Kaunas municipality simultaneously, i. e., on 15 October 1582. The Julian calendar, however, was deeply implanted in the minds and memory of local scribes, therefore they discerned, to some extent, between the Gregorian calendar and the so-called old one (*Calendarium vetus*) in a short period of time. Nevertheless, no evidence of a discontent was found in the available sources similar to those of Vilnius, where the Ruthenian community directly opposed the Gregorian Reform, not to mention the social upheaval that erupted in Riga between 1584 and 1589. In sum, the reception of the Gregorian calendar in Kaunas did not provoke any controversies.

Gauta 2022 m. sausio mėn.

Priimta 2022 m. kovo mėn.

Darius Antanavičius – Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės epochos istorijos, istoriografijos ir literatūros šaltinių publikuotojas ir tyrėjas.

Adresas: Lietuvos istorijos institutas, Tilto g. 17, Vilnius, LT-01101

El. paštas: d.antanavicius@gmail.com